

27. Шляхом Жовтня... – Т. 6. – С. 327.
 28. Радянська Україна. – 1945. – 19 жовтня.
 29. Закарпатська правда. – 1945. – 19 жовтня.
 30. Брецько Ф.Ф. А було це так... – "Новини Закарпаття". – 1991. – 19 жовтня.
 31. Туряниця В. Ми були першими. – "Ужгородський університет". – 1991. – 6 червня.
 32. Див. детальн.: Лендєл В.І. Ужгородський державний університет за 40 років // Закарпаття: минуле і сучасне. Збірник. – Ужгород. – УжДУ, 1986. – С. 164–179.
 33. Сливка В.Ю. Наш університет повинен піднятися до загальноєвропейського рівня. – "Новини Закарпаття". – 1991. – 15 червня.

Гранчак І.М.

ОКУПАЦІЯ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ ВІЙСЬКАМИ УГОРЩИНИ В БЕРЕЗНІ 1939 РОКУ

На середину березня 1939 р. становище Карпатської України стало дедалі критичнішим. Трагізм обстановки прозвняв в кількох факторах. По-перше, фашистська Німеччина, на яку розраховував уряд Карпатської України як на патрона, захисника її інтересів, давно зрадила і ще на початку березня 1939 року дала добро на окупацію "землі русинів" Угорщиною. Це був акт грубої зради, бо представник Німеччини в Хусті неустанно запевняв А. Волошину у підтримці його політики Берліном. Шкода, що такий талановитий державний діяч як А. Волошин вірив словам фашистських діячів, розраховував на допомогу Гітлера проти Горті. Невже в таких умовах важко було зрозуміти, що Німеччина ні в якому разі не піде проти домагань угорців. Адже Горті допомагав Гітлеру "доконати" Чехословаччину, а Гітлер охоче віддавав Закарпаття Угорщині. Треба, правда, визнати, що інших захисників А. Волошин у тих умовах і знаходити не міг ні серед країн Дунайського басейну, ні серед країн Західної Європи.

По-друге, на середину березня 1939 року загострилися суперечності між чехословацькою адміністрацією, зокрема командиром військами генералом Львом Прхалом і властями Карпатської України. Учасники подій доводять, що Л. Прхала був агентом німецьких фашистів і все робив, щоб послабити обороноздатність чехословацьких військ на Закарпатті та роззброїти Карпатську Січ¹. Чехословацькі

чиновники, вище офіцерство все більше думало не про те, як подати допомогу Карпатській Україні на випадок нападу угорців, а яким чином більше захопити добра в свої руки і як краще податися в Чехію. Вони із угорських агентів, що діяли на Закарпатті, 13 вересня 1939 року доносили у Будапешт, що опору чехів нічого боятися. Армія розпадається, кожен прагне захопити побільше і чим скоріше втекти. У містах і селах мають місце пограбування. Чеська армія небосздатна². Та й військ-то було небагато: два піхотні полки 12-ї стрілецької дивізії, що базувалися в Хусті й Перечині, та батальйон прикордонників, що базувалися у Великому Березному і Великому Бичкові.

Змінялося і ставлення адміністрації Карпатської України до чеських військ. Дехто вимагав, щоб чехословацька армія підкорялася уряду А. Волошину, а не Празі³. Це вносило розлад у реальні збройні сили, які могли б протистояти наступу угорців. Треба погодитися із думкою М. Пегаса про те, що конфронтація посилювалася внаслідок дій обидвох сторін⁴. Це було помилкою і трагедією уряду А. Волошина. Безперечно така ж відповідальність падала і на чехословацькі власті. Фактом є те, що внаслідок загострення внутріполітичного становища сили захисту послаблювалися.

Третє, сама Карпатська Січ не була готова зробити серйозний опір угорській армії. Січ як збройна сила була в стані формування. Спочатку вона мислилася не як мілітарна організація і лише на початку 1939 року почала набирати військових рис. Слабою стороною Карпатської Січі було насамперед те, що її бойовий склад формувався в основному із галицьких емігрантів⁵, серед яких переважала така вікова категорія населення, яка не знала військової справи, слабо була обізнана із специфікою місцевих умов. Із числа корінного населення Закарпаття до складу Січі поступала переважно також молодь, яка в силу обставин теж не знала військової справи. Один із угорських агентів доносили у Будапешт 13 березня 1939 року, що навчання січовиків проводиться "шоденно від зорі до ночі. Особлива увага звертається на організацію оборони, бій штыками". Але за його оцінкою, навіть і при цих умовах січовики далекі від бойової, дисциплінованої армії⁶.

Головною ж вадою Карпатської Січі була відсутність достатньої кількості зброї. Штаб Карпатської Січі багато працював над поповненням запасів зброї. Робилися навіть спроби захопити склади зі зброєю, яка належала чехословацьким частинам. На цьому ґрунті виникали сутички, найбільша з яких мала місце 13–14 березня 1939 р. Робилися спроби й таємним способом добути зброю в Німеччині, Польщі, Румунії та Югославії, в чому активну роль відіграли бойовики ОУВ. Для придбання зброї планувалося використати і частину коштів, які нада-

вали в формі допомоги Карпатській Україні організації української діаспори. І все ж зброї не вистачало. Агент угорського уряду з Хусту доносить 13 березня 1939 року, що на навчаннях на п'яти-шести січовиків була одна гвинтівка. Багато офіцерів не мали пістолетів. Карпатська Січ була послаблена ще й тим, що у вирішальний час підготовки до боротьби її генеральний штаб, який складався в основному з ОУНівців, знезацька залишив територію Карпатської України й емігрував. У пульту командування січовиками залишилися полковник М. Колодзінський (Гузар), та поручик З. Косак (Тарнавський)⁹.

Отже, Карпатська Січ на середину березня 1939 року була збройною силою, яка хоч і складалася з патріотів, готова до бою за рідну землю, за українську державність, але позбавлена відповідних умов для виконання цієї великої місії. Січовики не мали належного командування, зброї, не вистачало їм і бойових знань. Сила захисту послаблювалася суперечностями між січовиками і чеськими регулярними збройними силами. Немає єдиної точки зору серед дослідників щодо кількості Карпатської Січі. М. Вегеш називає цифру від 2 до 5 тис.¹⁰ Це дуже відносна думка, але іншої немає і мусимо її приймати. Якщо вірити духу угорських джерел, то цифра п'ять тисяч могла б стати основою.

Діаметрально протилежну картину уявляв із себе протилежний табір – угорська армія. Підготовка до наступу в Карпатах почалася ще із середини 1938 року. Як свідчать архівні джерела, командування збройними силами прискореними темпами вело будівництво військових укріплень не лише з боку угорсько-чехословацького кордону, але і румунського та югославського¹¹. Створювалася спеціальна група військ – "Північ", до якої входили сухопутні війська, підкріплені мото-частинами, кавалерія, артилерія й авіація. Проводився спеціальний відбір солдат, яких готували для "визволення історичних угорських земель"¹². Поспішно йшла не лише підготовка техніки, але й солдат. Націоналістична пропаганда на весну 1939 року значно активізувалася. Навіть газета "Нелсава" – орган соціал-демократів, які стояли в опозиції до уряду, 14 березня 1939 року писала, що угорське питання не вирішив ні Мюнхен, ні Вельден, до нього зневажливо ставляться в Європі, а тому треба вирішити його з допомогою зброї. "Із Карпатської Русі, – писала газета, – все частіше поступають скарги населення на дії уряду Волошинна. Населення просить врятувати його життя"¹³. Автор замітки забув відзначити, що скарги – це справа рук провокаторів, надісланих Угорщиною на Закарпаття. Звичайно, угорське населення Закарпаття з нетерпінням чекало приходу угорської армії, але більшість жителів краю все ж боялася їх наступу, бо знала досвід панування австро-угорців до 1918 року.

Військові власті з Північної Угорщини переконували уряд, що армія "Північ" готова до наступу і виконання будь-якого завдання. Армія готова технічно і морально для походу в Подкарпатську Русь – конюхів уряду командує Д. Готвані¹⁴. Далі командування доповідало, що має тісні зв'язки з проугорськими групами в Закарпатті, які повідомляють: населення чекає приходу угорської армії. Політичну сторону наступу угорської армії забезпечував представник уряду М. Козма¹⁵.

З донесення Д. Готвані уряду від 13 березня 1939 року свідчить, що угорська армія готувала наступ проти Карпатської України в трьох напрямках. Перша група військ – східна готова наступати на Королево-Хуст-Рахів-Ясіня. Головне завдання: подолати опір січовиків і не допустити захоплення території східних районів румунськими військами. Д. Готвані підкреслював, що випадковостей тут не може бути. Якщо румунська армія перейде кордон, протягом кількох годин буде розгромлена піхотою у взаємодії з мототехнічними і авіачастинами. Угорці не бояться румунських дій¹⁶.

Друга група військ – Центр, місцем базування якої були міста Берегово і Мукачєво, наступатиме в двох напрямках: на Іршаву-Ілчакі-Довге до Нересниці з поверненням потім на Сваляву, та Мукачєво-Свалява-Нижні Верещі. Ці два напрями об'єднуються в Сваляві та йтимуть спільно до польського кордону¹⁷.

Третя група військ – Захід із базуванням в Ужгороді наступатиме на Перечин-Великий Березний-Ужок. Частина сил буде кинута в Турянську долину – Тур'я-Ремети – Порошково¹⁸. Командуючий просив уряд встановити контакти з Польщею, щоб в разі потреби подати допомогу угорським військам. "Карпатська акція", – писав генерал, – має бути успішною¹⁹.

Як тільки стало відомо, що словаки 14 березня 1939 року проголосили незалежність, Чехословаччина як федерація перестала існувати, угорська армія, безпосередньо зосереджена на кордонах, почала нападати на територію Карпатської України. Воєнні дії 14 березня ще не мали характеру загального наступу, а були скоріше прикордонними сутичками. Як повідомлялося в генеральний штаб, ввечері 14 березня 1939 року угорська армія спробувала захопити села Дравці, Баранинци, Часлівці та Коритини, що знаходяться недалеко від Ужгорода, але чехословацькі війська, які просувалися в напрямку до Словаччини, спільно з січовиками зробили опір. В донесенні зазначалося, що серед військових і січовиків було й цивільне населення, яке копало окопи²⁰. Під вечір 14 березня 1939 року чеські війська і січовики робили кілька спроб прорватися до Ужгорода, але були відкинуті

угорськими збройними силами²¹. На допомогу наступавим підходили загони із Нижнього Солотвина, Комаровець і Середнього Чомонни Ужгородського району. В окремих місцях угорські війська просунулися на 5–8 км і досягли села Страбичово і Горонда. Виникла збройна сутичка. Оскільки угорська армія не мала наказу для наступу, то відвела війська до с. Вел. Добронь²².

Найбільш інтенсивні бойові дії під вечір 14 березня 1939 року мали місце навколо Мукачєва. Із Росвигова угорська армія почала наступ на с. Клячаново, Іваніяці, Нове Давидково, Великі Лучки. Друга група війська пішла на села Кольчино, Чинадієво, Лавки, Пістрялово і Ромочєвиця. Якщо в напрямку с. Нове Давидково і Великі Лучки угорська армія опору не зустрічала, тут не було ні чеських військ, ні січовиків, то в напрямі сіл Лавки, Пістрялово і Ромочєвиця йшли тяжкі бої, обидвох сторін були жертви – мертві й поранені. Угорська армія в умовах ночі змушена була відступити до Мукачєва²³.

Подібні військові акції в другій половині дня 14 березня 1939 року мали місце в районах населених пунктів Шаланки, Чорношівка, Королево та ін. Судячи за джерелами, можна прийти до висновку, що наступальними операціями 14 березня 1939 року угорське командування проводило "розвідку босм". Важливо було вяснити, як готові до оборони чеські війська і січовики і як почуватимуться в боях угорські солдати. Вдонесеннях за 14 березня 1939 року угорська розвідка зазначала одне: чехословацькі війська серйозних боїв не вестимуть, бо вивчають одного – шлях до Словаччини. Карпатська Січ також не готова до серйозних боїв, бо немає зброї²⁴.

Наступаючі війська поширювали серед населення велику кількість пропагандистської літератури: тексти звернень населення Закарпаття до угорського уряду з проханням чим швидше визволити "поневолено волонинцями русинів і угорців". Листівки розповідали про принадлежність землі русинів до Угорщини, про важливість встановлення спільного польсько-угорського кордону, який відповідає не лише інтересам двох держав, але й служить справі "загальноєвропейського миру"²⁵.

Розпад чехословацької федерації та початок воєнних дій угорської армії змусив уряд А. Волошина вжити ряд заходів. Найважливішим серед них – проголошення опівдні 14 березня 1939 року самостійності Карпатської України. Уряд переконався, що ні одна з держав-сусідів не подасть реальної допомоги, а тому вирішив захищатися власними силами. Політичні керівники уряду тут же почали дбати про організацію оборони країни²⁶.

Першим важливим заходом – відправлення в Берлін через німецького посла в Хусті Г. Гофмана міністерству закордонних справ телеграми графом А. Волошином такого змісту: "Від імені уряду Карпатської України прошу Вас прийняти до відома проголошення нашої самостійності під охороною Німецького Рейху"²⁷. Тут же зазначається, що А. Волошин дав письмове розпорядження жандармерії передати всю зброю в руки Карпатської Січі для посилення оборони.

Телеграма була направлена також чеському уряду в Празі, в якій вимагався прагнення допомогти в боротьбі проти угорської агресії. Контакти з чеськими військами в Закарпатті Л. Прхала, який загалом нічого не ставився до Карпатської Січі, заявив про свою співпрацю з графом А. Волошином, але практично майже нічого не робив для посилення зброї до оборони²⁸. Під вечір 14 березня 1939 року він передав із Праги телеграму не робити опору угорській армії, а віддати війська через Словаччину і Румунію в Чехію. Карпатська Січ виступила одна на один проти численної угорської армії, за спиною їй була широка коаліція держав: Німеччина, Італія, Польща, їх дії підтримували Англія, Франція та ін. Знаючи все це і віддаючи наказ військам залишити кожен крок землі Карпатської України командувачем Січі брав на себе велику відповідальність за долі людей.

Наші заходи уряду А. Волошина німецький представник Г. Гофман відразу інформував вечором 14 березня Берлін. У телеграмі давалася звітність про загальну обстановку на українсько-угорському кордоні. Конкретно повідомлялося, що уряд Карпатської України просив керівництво Німеччини виклинути на Будапешт з тим, щоб угорська армія відмовилася наступу²⁹. Але відповіді не було. Більше того, із Будапешта до відомого міністра закордонних справ графа І. Чакі в Прагу, Хуст отримав телеграми-ультиматуми з вимогою: протягом 24 годин офіційно передати Карпатську Україну Угорщині³⁰.

Стало ясно, що ніякої підтримки Карпатська Україна не отримуватиме. Із Праги представник уряду Карпатської України В. Шандор повідомив, що звертався до дипломатичних представників різних країн, але ніхто не виявив інтересу до подій у Карпатах. Із Берліна протифранко повідомили своєму представнику Г. Гофману, що думка Німеччини – не робити опору Угорщині. Уряд Німеччини не може взяти Карпатську Україну під свою опіку³¹. Уряд Карпатської України міг розраховувати лише на власні сили Карпатської Січі, всього народу України.

Ранком 15 березня 1939 року, коли до Хуста прибували делегати різних повикликаних обговорити становище країни, угорські війська розпочали загальний наступ. Першими з боями почали рухатися

війська східної групи, які одержали завдання захопити Хуст – столицю Карпатської України, арештувати уряд, не допустити відкриття союму, і чим швидше просунутися на Схід, щоб не дати можливості наступу румунським військам. І тут угорські війська зустріли рішучий опір січовиків біля села Королево, Велика Копаня, Веряця, Рокосово³¹. Найбільші бої зав'язалися на Красному полі – рівнині, що лежала на правому березі Тиси на підході до Хуста. Наступаючій угорській армії тут протистояло біля 2 тис. січовиків³². Стільки ж було і чехословацьких солдат.

Боям на Красному полі присвячена не одна сторінка споминок учасників подій. З них довідуємося, що всі справи організації оборони взяв на себе штаб, створений наказом військового міністра С. Ключурака 15 березня 1939 р., у складі полковника С. Єфремова – начальника, членів – полковник М. Гузар, полковник Філонович, надпоручик Парчаній та Гулянч, поручики Бабія і Чорний, підпоручики Вайда, Щука, Роман – всього 11 чоловік³⁴. Тут же було підготовлено розпорядження про мобілізацію старшин, підстаршин, колишніх воєнків – всіх кликали до зброї, послужити своєму народові. Однак, ці крайні заходи практичного значення не мали, бо угорська армія уже приблизилася до Хуста. На Красному полі командував босм М. Гузар-Колодзінський.

Складність оборони полягала не тільки у величезній перевазі сил збоку угорської армії, але і її кращому розташуванні. Угорці наступали з гір, а січовики та частина чеських військ окопалися на рівнині. Єдиним їх захистом було залізничне полотно. Січовики цілий день мужньо оборонялися, не пропускали до Хуста ворога, чим сприяли успішній роботі союму, відкриття якого довго відкладали і нарешті призначили на 15 березня³⁵. М. Гузар уміло командував боями, прагнув встановити зв'язки з військовими. Якщо члени штабу швидко розбрелися, рятуючись від угорців тікали в Румунію чи в Словаччину, то М. Гузар із січовиками залишався на полі бою. Основну силу серед оборонців становили гімназисти, яких вивів на Красне поле учитель Я. Голота³⁶. Боротьба була жорстокою і кровопролитною. За даними угорських джерел січовики і чеські війська втратили 230 чоловік убитими, багато було поранених (точне число невідоме), в полон взято 450 чоловік³⁷. Тяжко пораненим був і командуючий босм полковник М. Гузар (Колодзінський). Разом із другом по боротьбі З. Косаком вони відступили з бою останніми, але були схоплені угорськими військами і через кілька днів поблизу Солотвина розстріляні³⁸. Фашисти на місці розстрілювали більшість захоплених в полон³⁹. Серед погіблених на Красному полі назвемо бодай окремих: це студенти Хустської гімназії

І. Пидовар, В. Вайда та ін., студенти учительської семінарії І. Попович, М. Пекарь, Й. Шкіряк, І. Андрейчик, Е. Юда, М. Козичар та багато інших, рядові бійці – І. Кость, І. Рак, І. Галас, О. Блистов, В. Небола та багато ін.⁴⁰

Значними були і втрати угорських військ. За даними угорської преси в боях на Красному полі загинуло щонайменше 160 угорських солдатів і офіцерів і близько 400 було поранено⁴¹.

Подолавши опір Карпатської Січі та чеських військ на Краснім полі, угорська армія під вечір 15 березня зав'язала бої за Хуст. Як на вулицях міста, так і в околицях всю ніч проходили збройні сутички. Угорські війська, захоплюючи окремі райони міста, проводили арешти і всіх відправляли в табори⁴². 15 березня м. Хуст було окуповане. Угорська армія з Хуста пішла на Вишково, Буштино, Солотвино. 16 березня тут виникли досить тяжкі бої, бо січовикам активно допомагала чеська армія. Казарми чеських військ у Солотвино доводилося брати штурмом. Протягом наступних двох днів війська з боями пройшли аж до Рахова і Ясіня. Опір січовиків і населення, правда, носив неорганізований характер і трудношів угорцям не складав. Успішне просування угорської армії зумовлювалося й тим, що ряд сіл захопили в свої руки проугорські терористичні групи і передавали їх наступаючим військам. Командування угорської армії в інформації, надісланій 18 березня в Будапешт, відзначало, що в багатьох селах воєнків радісно зустрічали, виникали мітинги, на яких оратори вихваляли політику Угорщини⁴³. Інформатор забув нагадати, що це робила платна агентура Угорщини.

Із почуттям задоволення інформатор доносить, що румунські війська в деяких місцях переходили кордон, але сіл не захоплювали. Сутічок з румунськими військами не було⁴⁴.

Просуваючись на Схід Закарпаття, угорські завойовники та їх закарпатські прислужники робили криваві розправи над січовиками і мирним населенням. Як свідчить учасник подій Ю. Хімінець, Румунія передавала угорцям тих січовиків, які переходили кордон, а їх тут же розстрілювали, а трупи кидали в Тису. Лише одного дня 18 березня 1939 року угорцям було передано більше 280 чоловік⁴⁵.

Частина угорських військ, дислокованих у Берегові, направилися в напрямі Севлюша-Іршави, Довге-Білкі. У перші ж години наступу зав'язався бій за Севлюш (Виноградово), де спільно діяли чехословацькі війська і Карпатська Січ. На допомогу міщанам приходили загони з Великих і Малих Ком'ят, Фанчикова, Буковця та інших сіл. Лише під вечір угорські війська оволоділи містом⁴⁶. Оборонці відступили в напрямі до Іршави.

У наступні дні, 16 і 17 березня в районі сіл Білки і Довге зав'язалися тривалі бої. Як свідчить донесення в Будапешт, тут зібралися значні сили, які відступали від Севлюша, Великих Ком'ят та Іршави. Січовики добре укріпилися на холмах, мали достатньо зброї і відкрили шквальний вогонь проти угорської армії. Протягом майже дводенного бою січовики втратили близько 200 чоловік убитими і майже 400 було поранених. У полон попало близько 300 захисників. Втрати угорців – 37 убитими і 134 поранених⁴⁷. Угорська армія прорвала оборону і продовжила наступ на Кушницю лише після одержання підтримки з Берегово.

З успіхом просувалися угорські війська на Сваляву і Верхні Верещькі. Перший опір 15 березня угорці зустріли в Чинадієві. Січовики і окремі загони чеської армії стримували угорців до самого вечора. До Сваляви угорці змогли добратися з невеликими боями аж увечері 13 березня. Протягом наступних двох днів угорці вели боротьбу в околицях с. Верхні Верещькі. Тут січовики підготували досить сильну оборону. Угорські власті доносили в Будапешт, що опір робить не місцеве населення, а емігранти з Галичини. Вони зляться на русинів, що хочоче беруться за зброю⁴⁸.

Подолавши опір січовиків с. Верх. Верещькі, угорські війська під вечір 18 березня 1939 р. підійшли до польського кордону. Угорська армія оволоділа залізницею Мукачєво–Стрий. Почалося братання з польськими солдатами. Інформатор доносить, що всі ознаки свідчать про одне: поляки в разі потреби готові були надати допомогу угорцям⁴⁹. Ініціаторами братання двох армій виступали поляки. Інформатор повідомляв, що поляки більше раділи приходу угорської армії у Карпати, ніж самі угорці. Вони вважали, що встановлення спільного угорсько-польського кордону в Карпатах зміцнить їх становище в Галичині. На свято зустрічі двох армій запрошували і населення сіл, але бажаючих святкувати в селах не було⁵⁰. Це свідчило про незадоволення діями армій Угорщини і Польщі.

Третя група військ базувалася в м. Ужгороді. Одержавши підкріплення з Чопа і Кашварди, наступала на Перечин, Вел. Березний, Ужок. Армія просувалася дуже повільно, бо на всьому шляху зустрічала опір січовиків і народних дружинників, а місцями і чеської армії, яка відступала на Словаччину. Перші гострі бої відбулися 15 березня опівдні в районі села Кам'яниці. Угорці кілька годин вели бій проти січовиків, які спорудили досить сильну оборону від берега р. Уж до залізничного полотна і до гори. Бій продовжувався біля двох годин. Захопивши Кам'яницю, окупанти розстріляли кількох студентів-січовиків. До Перечина угорські війська зуміли добратися лише 16 березня, бо опір зустріли і в с. Ворочеві.

Наступного дня, 17 березня 1939 року частина військ вирушила в напрямку долини р. Тур'ї, на села Тур'я Ремети, Тур'я Пасіка, Порошково, Оленьово, Поляна, щоб там з'єднатися із Свалявською групою військ. Пройти ці 40 км дороги виявилось нелегкою справою. В Тур'яській долині угорці зустріли великий збройний опір. Тут в ринках сіл Перечин–Порошково зібралося до 3000 тис. січовиків, які добре укріпилися по горах і вели шквальний вогонь проти угорців. Січовикам активно допомагало місцеве населення⁵¹.

Угорське командування запропонувало січовикам капітулювати і перейти в полон. Оборонці відмовилися від адачи і вели боротьбу, поки вистачило зброї. Потім відступили в напрямку польського кордону. В полон було взято всього 50 чоловік⁵².

Друга група військ з Перечина вирушила в напрямі Вел. Березний–Ужок. У телеграмі від 18 березня 1939 року, надісланій в штаб угорської армії, зазначається, що в районі селища Вел. Березний зав'язався великий бій між угорською армією і січовиками, яких підтримували окремі підрозділи чехословацьких військ. Серез захисників Вел. Березного, як свідчить донесення, чимало було добровольців із навколишніх сіл⁵³. Угорська армія змушена була відступити до Малого Березного і Мирчі. Лише після одержання підмоги угорська армія прорвала оборону і під вечір 18 березня вийшла на Ужоцький перевал⁵⁴. Тут також відбулися зустрічі з польськими прикордонниками.

Під вечір 18 березня 1939 року угорська армія окупувала всю територію Карпатської України. О 23-й годині командування телеграфувало в Будапешт, що вся територія Закарпаття знаходиться під контролем угорської армії. Залізниця Чоп–Мукачєво–Лавочис, Чоп–Берегово, Королево–Солотвино, Чоп–Ужгород–Ужок повністю діють. Диверсій не було. Населення як значно працює. В окремих місцевостях армія продовжує виводжувати словаків (в районі Перечин–Поляна, Жданієво, в селах у верхів'ях річок Боржани і т.д.). Чеські війська відступили на Словаччину, передавши багато зброї угорцям. Обстановка нормалізується⁵⁵. Так трагічно закінчилася короткотрасна героїчна історія Карпатської України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Хімінський Ю. Закарпаття – земля української держави. – Ужгород, 1991. – С. 84.
2. Hadtörténelmi Levéltár (HL). – Elnöke. – 1939. – Losztaly. – 3621. tétel.

3. Országos Levéltár. (OL). – Kultúryminisztérium. – K-63. – 1939. 72. szám. – 7 tétel. – 17 lap.
4. Beregi M. M. Карпатська Україна в 1938–1939 рр.: соціально-економічні і політичні аспекти. Автореферат кандидатської дисертації. Ужгород, 1994. – С. 16.
5. Див. Beregi M. Організація українських націоналістів Карпатська Україна (1938–1939 рр.). – Матеріали наукової конференції викладачів історичного факультету. – Ужгород, 1994. – С. 20–26.
6. HL. – Elnöki. – 1939. Losztaly. – 3624 tétel.
7. Про солідарність української діаспори з Карпатською Україною див.: Beregi M. M. Організація українських націоналістів... – С. 16–18.
8. HL. – Elnöki. – 1939. Losztaly. – 3622. tétel.
9. Beregi M. M. Карпатська Україна в 1938–1939 рр. – С. 18.
10. Там же.
11. HL. – Elnöki. – 1939. – Losztaly. – 3624–3625. tétel.
12. Ibidem.
13. Nejszava. – 1939, március 14.
14. HL. – Elnöki. – Losztaly. – 3815. tétel.
15. OL. – Kozma Miklós iratai. – K-429. – 34. szám, 4. lap.
16. HL. – Elnöki. – 1939. – Losztaly. – 3481. tétel.
17. Ibidem.
18. Ibid. – 3557, 3558. tétel.
19. Ibid. – 3560. tétel.
20. Ibid. – 3212. tétel.
21. Ibidem.
22. Ibid. – 3132. tétel.
23. Ibid. – 5481. tétel.
24. Ibid. – 3415, 3482. tétel.
25. Ibid. – 3481. tétel.
26. Стерчо П. Карпато-українська держава. – Львів, 1994. – С. 213.
27. Див. там же.
28. Стерчо П. Названа праця. – С. 214.
29. Стерчо П. Названа праця. – С. 214.
30. OL. – Kultúryminisztérium. – K-63. – 1939. – 72 szám. – 7. tétel. – 24. lap.
31. Стерчо П. Названа праця. – С. 217.
32. HL. – Elnöki. – 1939. – Losztaly. – 3241. tétel.
33. Szihlai Lajos. A magyar revizio. – Bp., 1970. – 164. old.
34. Стерчо П. Названа праця. – С. 217.
35. Росоха Степан. Соїм Карпатської України. – Львів, 1991. – С. 57.

36. Beregi M. Карпатська Україна (1938–1939). Календар "Прогнози" на 1994 рік. – Ужгород, 1994. – С. 56.
37. HL. – Elnöki. – 1939. – Losztaly. – 3261. tétel.
38. Beregi M. Організація українських націоналістів... – С. 25–26.
39. Хімінець Ю. Закарпаття – земля української держави. – С. 104.
40. Пап С. Красне поле // Срібна земля. – 1994, 19 березня.
41. HL. – Elnöki. – 1939. – Losztaly. – 3262. tétel.
42. Beregi M. Організація українських націоналістів... – С. 25–26.
43. Хімінець Ю. Закарпаття – земля української держави. – С. 104.
44. HL. – Elnöki. – Losztaly. – 3274. tétel.
45. Ibid. – 3275. tétel.
46. Ibidem.
47. Хімінець Ю. Закарпаття – земля української держави. – С. 104.
48. HL. – Elnöki. – Losztaly. – 8796. tétel.
49. Ibid. – 8787. tétel.
50. Ibid. – 3276. tétel.
51. Ibidem.
52. Ibid. – V. osztaly. – 8494. tétel.
53. Ibid. – Losztaly. – 3264. tétel.
54. OL. – Kozma Miklós iratai. – K-429. – 34. szám. – 11. lap.
55. HL. – Elnöki. – V. osztaly. – 1939. – 8496. tétel.

Гапоненко І.С.

С.Ф. ЧЕРКАСЕНКО І ЗАКАРПАТТЯ

З'ясувати особливості розвитку української поезії, прози і драматургії кінця XIX – початку XX ст. неможливо без докладного вивчення творчості всіх митців, які виступали в означений період. З цього погляду особливого значення набуває дослідження спадщини письменників, творчість яких була в 30-і роки штучно виключена з літературного процесу. До них належить і визначний майстер українського слова Спиридон Черкасенко, спадщина якого фактично майже невідома сучасному читачеві.

Своєю творчістю письменник сприв ідейно-художньому оновленню української літератури XIX століття, стоячи в одному ряду з О. Олександром, В. Винниченком, М. Чернявським, Г. Чуупинкою, М. Вороном.

І. Крушельницький вважав, що "С. Черкасенко – це одна з визначних постатей – громадян в українському житті й письменстві. Як письменник-громадянин він відгукується на всі важливі події в житті своєї